

ИСТИФОДАИ УСУЛҲОИ ФАЪОЛГАРДОНИИ РАВАНДИ МАЪРИФАТИИ ХОНАНДАГОН ДАР ТАҶРИБАИ ДАРСҲОИ БИОЛОГИЯ *Дадобоева Муслима Бахтиёрвна, муаллимаи кафедраи ботаника ва физиологияи рустаниҳои МДТ «ДДХ ба номи акад.Б.Гафуров» (Тоҷикистон, Хучанд)*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕТОДОВ АКТИВИЗАЦИИ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ В ОПЫТЕ УРОКОВ БИОЛОГИИ *Дадобоева Муслима Бахтиёрвна, преподаватель кафедры ботаники и физиологии растений ГОУ «ХГУ им.акад.Б.Гафурова» (Таджикистан, Худжанд)*

RESORTING TO METHODS OF ACTIVAZATION OF STUDENTS' COGNITIVE ACTIVITY AT BIOLOGY LESSONS EXPERIENCE *Dadoboeva Muslima Bakhtiyorovna, lecturer of the department of botany and plant physiology under SEI "KhSU named after acad B. Gafurov" (Tajikistan, Khujand), E-mail:muslima.bakhtiyorovna@mail.ru*

Вожаҳо калидӣ: усулҳои фаъоли таълим, раванди маърифатии хонандагон, амалияи мактаб, раванди таълим, таҷрибаи педагогӣ, салоҳиятнокӣ, омӯзгор, хонанда, омӯзиш

Дар мақола масъалаи истифодаи усулҳои фаъолгардонии раванди маърифатии хонандагон дар таҷрибаи дарсҳои биология баррасӣ гардидааст. Қайд шудааст, ки дар амалияи мактаб ва адабиёти методӣ маъмулан тақсимоли усулҳои аз рӯи манбаи донишҳо қабул шудааст: лафзӣ (нақл, лексия, суҳбат, мутолиа), аёнӣ (намоиши аёнияти табиӣ, экранӣ ва аёнияти дигар, таҷрибаҳо) ва амалӣ (корҳои лабораторӣ ва амалӣ). Дар асоси таҳлили таҷрибаи педагогии мактабҳо ишора ба он шудааст, ки дар дарсҳои биология усулҳои фаъолро бо назардошти мундариҷаи мавод, ҳадафҳои дидактикии дарс ва хусусияти синнусоли хонандагон ба қор бурдан зарур аст. Хулоса карда шудааст, ки дар раванди таълим густириши додани истифодаи усулҳои муҳобирӣ, ба миён овардани вазъияти проблемавӣ, рӯ ба рӯ кардани хонандагон бо зарурати исбот, баррасии дидгоҳҳои гуногун зарур аст, ки он барои фаъол намудани раванди маърифатии хонандагон дар дарсҳои биология нақши муҳим дорад.

Ключевые слова: интерактивные методы обучения, познавательный процесс, школьная практика, процесс обучения, школьный опыт, компетентность, учитель, учащийся, обучение

В статье рассматриваются вопросы использования методов активизации познавательной деятельности учащихся в опыте уроков биологии. Отмечается, что в школьной практике и в методической литературе традиционно принято делить методы обучения по источнику знаний: словесные (рассказ, лекция, беседа, чтение), наглядные (демонстрация натуральных, экранных и других наглядных пособий, опытов) и практические (лабораторные и практические работы). На основе анализа школьной практики констатируется, что на уроках биологии необходимо применять активные методы, учитывая содержание материала, дидактические цели урока и возрастные особенности учащихся. Сделан вывод о том, что применение в процессе обучения интерактивных методов, создание проблемных ситуаций, поставить учеников перед необходимостью доказывать, аргументировать, рассматривать разные точки зрения играет важную роль в активизации познавательной деятельности обучающихся на уроках биологии.

Key words: interactive methods of teaching, cognitive process, school practice, learning process, school experience, competence, teacher, student, tuition

The article dwells on the issue beset with resorting to methods of activazation of students' cognitive activity at biology lessons experience. It is underscored that in school practice and in methodological literature it is traditionally to divide methods of teaching in conformity with source of knowledge, such as: verbal (story, lecture, conversation, reading), visual (demonstration of natural, screen and other visual aids, experiments) and practical (laboratory and practical work). Proceeding from the analysis concerned with school practice the author of the article asserts that it is necessary to resort to active methods at biology lessons taking into consideration the content of material, didactic goals of the lesson and students'

age characteristics. In a nutshell, the author of the article comes to the conclusion that usage of interactive methods in the educational process, creation of problematic situations and to put students in front of the need to prove, reason, considers different points of view occupying an important role into the former in question.

Дараҷаи ғаёлнокии мактаббачагон дар дарс аз методу тарзҳои кори омӯзгор, вобаста буда, истифодаи усулҳои гуногуни таълим нишондиҳандаи маҳорати педагогии омӯзгор мебошад. Усул, ки сатҳи ғаёлнокии маърифатии мактаббачагонро то ҳадди имкон баланд бардошта, онҳоро ба донишомӯзӣ водор мекунад, чун усул ғаёли таълим эътироф шуданд.

Дар амалияи мактаб ва адабиёти дастурӣ маъмулан тақсимои усул аз рӯи манбаи донишҳо қабул шудааст: лафзӣ (нақл, лексия, сухбат, мутолиа), аёнӣ (намоиши аёнияти табиӣ, экранӣ ва аёнияти дигар, таҷрибаҳо) ва амалӣ (корҳои лабораторӣ ва амалӣ). Ҳар яке аз онҳо метавонад бештар ғаёл ё камғаёл бошад.

Дар дарсҳои биологияи мактаби миёна усул ғаёлро бо назардошти мундариҷаи мавод, ҳадафҳои дидактикии дарс ва хусусияти синнусолии хонандагон ба кор бурдан зарур аст.

Усулҳои лафзӣ.

1. **Усули мувоҳисаро** дар дарсҳо хангоми ҳалли масъалаҳои ба кор мебаранд, ки мулоҳизарониро тақозо менамояд, то ки бачагон озодона фикрашонро баён намуда, нуктаи назари баромадкунандаро бодикқат гӯш кунанд.

2. **Усули кори мустақилона бо хонанда.** Дар синфҳои болоӣ бо мақсади бештар муайян намудани сохтори мантикии маводи нав супориш додан мумкин аст, ки хонандагон мустақилона нақшаи нақли омӯзгор ё нақша-конспектро бо иҷрои шартӣ зерин тартиб диҳанд: ҳадди ақалли матн - ҳарчи бештар иттилоот.

Дар рафти баррасӣ ислоҳ, дақиқ ва пурра намудан, аз чизҳои барзиёд, дувумдараҷа сарфи назар кардан зарур аст. Ин нақша - конспектро истифода бурда, хонандагон ҳамеша мундариҷаи мавзӯро хангоми санҷидани вазифаи хонангӣ бомуваффақият такрору баён мекунад. Маҳорати конспектуни, тартиб додани нақшаи нақл, ҷавоб, мутолиаи тавзеҳии китоби дарсӣ, дар он ҷустуҷӯӣ кардани мазмунӣ асосӣ, кор бо маълумотномаҳо, адабиёти илмӣ оммавӣ ёрӣ медиҳад, ки дар хонандагон тафаккури образноку предметӣ зимни таҳлилу ҷамъбасти қонунияти табиат ташаккул ёбад.

Барои мустақкам намудани малакаи кор бо адабиёт ба хонандагон супоришҳои гуногунро мувофиқи қуввати онҳо додан мумкин аст.

Масалан, дар синфи 7 хангоми омӯзиши мавзӯи «Рӯдапойҳо» чунин супориш дода мешавад: дар бораи ягон намояндаи рӯдапойҳо ахбор пешниҳод намоед (намоянда мувофиқи хоҳиш интихоб мешавад). Хонандагон бояд дар бораи хусусиятҳои ҳайвони интихобшуда, тарзи зиндагии ӯ нақл карда, робитаи сохти онро бо муҳити зисташ нишон дода тавонад. Ахбор дар варақаҳои албом ҷой дода шуда, саҳифаи яқум бояд бо расми ҳайвон оро дода шавад.

Дар синф хонанда бояд кӯшиш намояд, ки ахборро на ин ки хонда диҳад, балки нақл кунад. Барои ин аввал тезисҳо, дар синфҳои болоӣ бошад, нақшаи ҷавоб тартиб дода мешаванд. Хангоми чунин тарзи кор хонандагон кӯшиш мекунад, ки маводро таҳлил ва ҷамъбаст намоянд, ҳамчунин нутқи шифоҳии онҳо инкишоф меёбад. Ба туфайли ин, хонандагон минбаъд дар баёни фикру ақидаи худ шарм намекунад.

3. Усули кори мустақилона бо маводи дидактикӣ.

Кори мустақилоноро бо чунин тарз ташкил кардан мумкин аст: ба синф супориши мушаххаси омӯзишӣ дода мешавад. Ба омӯзгор зарур аст, ки ба ҳар як хонанда талаботи иҷрои онро фаҳмонад:

1) матнро бояд тариқи дидан дарк кард (супоришҳо тариқи шумидан дақиқ дарк намешаванд, тафсилот зуд аз хотир мераванд, хонандагон маҷбуранд, ки аксар вақт такрор намуданро хоҳиш кунанд);

2) барои сабти матни супориш ҳарчи камтар вақт сарф бояд кард.

Ба ин мақсад дафтарҳои ҷопӣ ва маҷмуаи супоришҳо барои хонандагон мувофиқанд. Мутаассифона, дафтарҳо оид ба курси «Инсон ва саломатии ӯ» ба наздикӣ, аз огози соли таҳсил мавриди истифода хонандагон қарор гирифтанд. Мутаассифона, аксари омӯзгорон ҳоло танҳо маводи дидактикии худсохтро истифода мебаранд.

Онҳоро шартан ба чунин навъҳо ҷудо мекунад[5]:

1. Маводи дидактикӣ барои кори мустақилонаи хонандагон бо мақсади дарку фаҳмиши донишҳои нав бидуни тавзеҳи пешакии онҳо аз ҷониби омӯзгор.

- Варақаҳо бо супориши табдил додани матни китоби дарсӣ ба ҷадвал ё нақша;
- Варақа бо супориши табдил додани расмҳо, нақшаҳо ба ҷавобҳои шифоҳӣ;

- Варақа бо супориш барои худмушоҳида, мушоҳида кардани воситаҳои аёни.

2. Маводи таълимӣ барои кори мустақилонаи хонандагон бо мақсади мустаҳкам ва татбиқ намудани донишу маҳорат.

- Варақа бо саволҳо барои мулоҳизаронӣ;
- Варақа бо масъалаи ҳисобкунӣ;
- Варақа бо супориши кашидани расм.

3. Маводи дидактикӣ барои кори мустақилонаи хонандагон бо мақсади назорати донишу маҳорат.

- Варақа бо расми «безабон». Онро дар якчанд вариант (масалан, барои тамоми синф 2-4 вариант), ҳамчунин, ба сифати супоришҳои инфиродӣ истифода бурдан мумкин аст. Бо мақсади истифода дар лаҳзаи такрор ва мустаҳкам кардани донишҳо онро метавон татбиқ кард.

- Супоришҳои тестӣ. Онҳоро ҳам тариқи инфиродӣ, ҳам барои синф дар маҷмӯъ ба кор мебаранд. Солҳои охир супоришҳои матнӣ бештар самараноканд, ҳарчанд онҳо низ норасоӣ доранд. Баъзан хонандагон кӯшиш мекунанд, ки ҷавобро фаврӣ дарёбанд.

- Методи баёни проблемавӣ.

Дар таълими хонандагон усули проблемавиरो ба кор бурдан мумкин аст, ки асоси онро ба вучуд овардани вазъияти проблемавӣ дар дарс ташкил медиҳад. Хонандагон барои тавзеҳи факту падидаҳо дорой донишу воситаҳои фаъолият нестанд, онҳо фарзияҳо, роҳҳои ҳалли вазъияти проблемавии додашударо пешниҳод карда метавонанд. Методи мазкур барои ташаккули тарзҳои фаъолияти фикрӣ, таҳлил, синтез, муқоиса, ҷамъбаст, муқаррар кардани робитаҳои сабабу натиҷа мусоидат менамояд.

Дидгоҳи проблемавӣ амалиёти мантиқиеро дар бар мегирад, ки барои интиҳоби ҳалли ба мақсад мувофиқ заруранд.

Усули мазкур ҷиҳатҳои зеринро фаро мегирад:

1) пешниҳоди масъалаи проблемавӣ;

2) ба миён овардани вазъияти проблемавӣ дар асоси гуфтори муҳаққик;

3) ба вучуд овардани вазъияти проблемавӣ дар заминаи нуқтаҳои назари ба ҳам муқобил оид ба ҳамон як масъала;

4) намоиши таҷриба ё иттилоот оид ба он - замина барои ба вучуд овардани вазъияти проблемавӣ; ҳалли масъалаҳои хусусияташон маърифатӣ. Нақши омӯзгор ҳангоми истифодаи методи мазкур аз он иборат аст, дар дарс вазъияти проблемавиरो ба миён оварда, фаъолияти маърифатии хонандагонро идора кунад;

5) Усули ҳалли мустақилонаи масъалаҳои ҳисобкунӣ ва мантиқӣ. Тамоми хонандагон аз рӯйи супоришҳо мустақилона масъалаҳои ҳисобкунӣ ё мантиқиеро (ки ҳисоб, мулоҳизаронӣ ва ҳулосабарориро тақозо мекунанд) ҳал мекунанд, ки ба ҳам монанданд ё хусусияти эҷодӣ доранд.

Истифодаи масъалаҳо аллакай дар синфи 6 оғоз мегардад. Масъалаҳои мураккабтар, хусусияташон эҷодӣ дар синфҳои боло истифода мешаванд. Аммо дар ҳар синф тафрикаи масъалаҳоро риоя бояд кард: масъалаҳои мураккабтар, хусусияташон эҷодиро ба хонандагони боқувваттар, масъалаҳои ба ҳам монандро - ба хонандагони суе супоридан лозим аст. Зимнан, диққати хонандагон ба ин нуқта набояд ҷалб шавад. Ҳар як хонанда аз рӯйи имкону қобилиятҳо супориш мегарад ва дар ин ҳолат шавқу рағбат ба таълим коҳиш намеёбад.

Усулҳои аёни.

1. Қисман ҷустуҷӯӣ. Ҳангоми истифодаи ин метод роҳбарӣ ба кори синф зарур аст. Кори бачагонро тарзе ташкил бояд кард, ки қисми донишҳои навро ҳадашон ба даст оранд. Барои ин таҷрибаро пеш аз шарҳи маводи нав намоиш додан ва танҳо ҳадафро баён намудан зарур аст. Хонандагон бошанд, тариқи мушоҳида ва баррасӣ масъалаи проблемавиरो ҳал мекунанд.

2. Усули аломатҳои тақавӣ. Конспектҳои тақавиро ҳам дар шакли нақшаҳо, яъне ҷуноне ки онҳо мувофиқи методи В.Ф.Шаталов бояд бошанд, ба кор бурдан зарур аст. Ҳамчунин, дар шакли расмҳо, ҷадвалҳо, схемаҳо метавон истифода кард.

Усулҳои амалӣ.

1. Методи лаборатории қисман ҷустуҷӯӣ. Хонандагон масъалаи проблемавиरो ҳал карда, як қисми донишҳои навро бо роҳи иҷрои мустақилона ва баррасии озмоиш ба даст меоранд. То кори лабораторӣ ба хонандагон танҳо ҳадаф, на балки натиҷаҳои интизорӣ маълум аст.

Дар кор ҳамчунин усулҳои баёни шифоҳӣ - нақл ё лексияро истифода бурдан мумкин аст. Ҳангоми омода намудани лексияҳо пайдаряии баёни маводро ба нақша гирифта, фактҳои дақиқ, ташбеҳҳои возеҳ, гуфторҳои олимон, омӯзгорон, ходимони ҷамъиятии бонуфузро

интихоб намудан зарур аст. Дар дарсҳо чунин воситаҳои идоракунии раванди маърифатии хонандагонро ба кор бурдан мумкин аст:

1. Тарзу воситаҳои, ки фаъолияти хонандагонро дар ин марҳалаи дарк таҳрик бахшида, ба бедор шудани шавқу рағбати онҳо ба маводи омӯхташаванда мусоидат мекунад:

а) навгонӣ - ба мундариҷаи маводи таълим ворид намудани маълумот, далелҳои ҷолиб, иттилооти таърихӣ; б) семантизатсия - асоси онро барангехтани шавқу рағбат ба туфайли кушодани маънои калима ташкил медиҳад; в) динамикӣ - ба миён гузоштани ҳадафи омӯзиши раванду падидаҳо дар динамика ва инкишофи онҳо; г) аҳамиятнокии - ҳидоят кардан ба зарурати омӯзиши мавод дар робита бо арзиши биологӣ, хоҷагидорӣ ва эстетикӣ он;

2. Тарзи фаъолгардонии фаъолияти хонандагон дар марҳалаи азхудкунии маводи омӯхташаванда: а) роҳи эвристи - саволҳои душвор дода мешаванд ва бо ёрии саволҳои ёридиҳанда ҷавоб дарёфт мешавад; б) роҳи эвристи - баррасии масъалаҳои баҳсангез, ки дар хонандагон инкишоф додани маҳорати исбот ва асоснок намудани мулоҳизаҳои онро имкон медиҳад; в) равиши таҳқиқотӣ - хонандагон дар асоси анҷом додани мушоҳидаҳо, таҷрибаҳо, таҳлили адабиёт, ҳалли масъалаҳои маърифатӣ бояд хулосаро ифода намоянд.

3. Тарзу воситаҳои фаъолгардонии раванди маърифатӣ дар марҳалаи такрори донишҳои гирифта. а) натурализатсия - иҷрои супоришҳо бо истифодаи объектҳои табиӣ, гербарийҳо, маҷмӯаҳо, узвҳои намноки ҳайвонот; б) ба нақша даровардан – организмҳои, ки номбар мешаванд, дар намуди схема робитаи мутақобили онҳо бояд нишон дода шавад; в) ба рамз табдил додан.

Дар дарсҳои синфҳои 6-7-ум бо мақсади таҳриқи фаъолияти маърифатӣ чистон, ребус, кроссвордҳои истифода бурдан мумкин аст. Дар синфҳои 6-7 ҷангоми омӯзиши биологияи рустаниҳо лаҳзаҳои бозиро, хусусан, дар охири дарс истифода бояд кард. Дар ин синну сол бачагон бозӣ карданро дӯст медоранд ва таҳриқи бозӣ имкон медиҳад, ки фаъолияти маърифатии онҳо зимни омӯзиши маводи нав фаъол гардонидани шавад.

Дар синфҳои болоӣ усули гурӯҳиро метавон ба кор бурд. Зимнан, синфро ба гурӯҳҳои иборат аз 3-4 хонанда тақсим бояд кард. Ҳар як гурӯҳ супориши худро иҷро мекунад. Асосан ин усулро дар дарсҳои биологияи синфҳои 10-11, ҷангоми омӯзиши мавзӯи «Экология» ба кор мебаранд [8]. Ба бачагон (гурӯҳҳо) варақаи супоришҳо бо масъалаҳои экологӣ дода мешаванд ва онҳо тариқи машварат бояд онро ҳал кунанд. Дар анҷоми омӯзиши мавзӯи машғулияти семинарӣ ва санҷиш аз рӯи мавзӯи ташкил намудан зарур аст. Аммо ин шаклҳо дар синфи боло қобили қабуланд ва омодагии хуби хонандагон, аз ҷониби онҳо омӯхтани адабиёти тавсияшуда, иштирок дар муҳоҷисаро тақозо менамоянд.

Дар синфҳои поёнтар (6-8-ум) имкон дорад дарсҳои ҷамъбасти дар шакли бозӣ гузаронида шаванд [9]. Дарсҳо - бозӣҳои хулосакунандаи нахустинро дар шакли мусобикаҳо байни дастаҳо дар синфи 6 ҷангоми такрори мавзӯҳои «Барг», «Поя» ва «Гул» метавон гузаронд. Синфро ба 4 қисм ҷудо кардан мумкин аст: 3 даста ва муҳлисон. Барои дастаҳо се миз, барои муҳлисон - курсиҳо дар охири синф омода бояд кард. Супоришҳо аз ҷиҳати сохт, вазифа, кор бо микроскоп, масъалаҳои маърифатӣ коркард мешаванд. Барои муҳлисон супоришҳои алоҳидаро коркард намудан мумкин аст. Ҷангоми чунин кор роҳҳои гуногуни баҳодиҳии қори хонандагонро дар ин дарс истифода метавон кард. Барои он ки дар дарс фаъолнокии раванди маърифатӣ дар сатҳи баланд нигоҳ дошта шавад, чунин шароитҳо заруранд:

1) ҳакамони босалоҳият ва мустақил (омӯзгор ва хонандагон - мушовирон аз синфи дигар);

2) супоришҳо дар даста аз рӯи интихоб тақсим карда шаванд, дар акси ҳол хонандагони заиф дар иҷрои супоришҳои мураккаб, хонандагони боқувват - дар иҷрои супоришҳои сода шавқу рағбат зоҳир намекунад;

3) баҳо додани фаъолияти даста ва дар алоҳидагӣ фаъолияти ҳар як хонанда;

4) «барҳам додани» муҳлисон. Агар шумораи хонандагон дар синф зиёд бошад, на балки 3, балки 4 ё 5 даста тартиб дода, ҳамаи бачагонро ба фаъолияти фаъолона ҷалб бояд кард;

5) супоридани супоришҳои эҷодии ҳонагӣ барои дарси ҷамъбасти. Дар ин сурат хонандагони ором, онҳое, ки дар гурӯҳи хонандагони фаъол одатан намоён нестанд, худро нишон дода метавонанд. Фаъол гардонидани раванди маърифатиро дар ҷорабиниҳои беруназсинфӣ низ гузаронидан зарур аст. Барои синфи 6 чунин бозиро гузаронидан мумкин аст: «Саёҳат ба кишвари рустаниҳои ҳонагӣ». Дар ин маврид бачагон дар нақши гулпарварон ва соқинони кишварҳои гуногун баромад мекунад. «Саёҳат» ҳамроҳ бо «тағйири ҷой» аз рӯи харита ва намоиши гулҳо сурат мегирад. Ҳадаф: нишон додани робитаи мутақобил бо муҳити зист, мутақобилшавии рустаниҳо ба шароити гуногун, таҳриқи фаъолияти хонандагон бо супоришҳои махсус барои иҷрои вазифаи ҳонагӣ. Ҳамин тавр, гуногунии усулҳои таълим дар мактаббачагон

инкишофи навъҳои гуногуни бахотиргирӣ, тафаккур ва рағбатхоро таҳриқ мебахшад. Дар раванди таълим густариши истифодаи усулҳои мухобиравӣ, ба миён овардани вазъияти муаммой, рӯ ба рӯ кардани хонандагон бо зарурати исбот, баррасии дидгоҳҳои гуногун зарур аст. Ин барои фаъол намудани раванди маърифатии хонандагон дар дарсҳои биология нақши хеле муҳим дорад.

ПАЙНАВИШТ:

1. Барномаи давлатии ислоҳот ва рушди соҳаи таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020 (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз «30» 04.2012, №200). Душанбе, 2012-66с.
2. Выготский, Л.С. Детская психология/ Под ред. Д.Б. Эльконина//Собрание соч.:В 6-ти т./Выготский Л.С. - Т.4. - М.: Педагогика, 1984. - 432 с.
3. Выготский, Л.С. Педагогическая психология/ Под ред. В.В. Давыдова/Л.С.Выготский.-М.: Педагогика, 1991.- 480 с.
4. Гальперин, П.Я. Психология как объективная наука: Избранные психологические труды/Под ред. А.И. Подольского/П.Я.Галиперин.- М.: Институт практической психологии; Воронеж: НПО «МОДЭК», М.: Изд-во 1998.- 479 с.
5. Давыдов, В.В. Новый подход к пониманию структуры и содержанию деятельности/В.В.Давыдов//Вопросы психологии . - 2003. - №2. - С.42-49.
6. Дьюи, Дж. Школа будущего/Дж.Дьюи.- Берлин, 1922. - 179 с.
7. Леонтьев, А.Н. Деятельность. Сознание. Личность//Избранные психологические произведения: 2-х т. Т.2 /Леонтьев А.Н.-М.: Педагогика, 1983.- с.94-231.
8. Махмадзиёев, А. Биологияи умумӣ. Китоби дарси барои синфи 10-ум/А.Махмадзиёев, С.Савлатов, А.Тошев, Т.Ғиёсов.- Душанбе, Маориф, 2019.- 240 с.
9. Сатторов, Тоҳирҷон. Зоология. Китоби дарси барои синфи 8-и макотиби таҳсилоти ҳамагонӣ/Т.Сатторов.- Душанбе: Маориф, 2001, -128 с.
10. Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020. (Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2012, №334 тасдиқ шудааст). Душанбе, 2012.
11. Эльконин, Д.Б. Избранные психологические труды//Д.Б.Эльконин.-М.: Педагогика, 1989. - 560 с.

REFERENCES:

1. The Statal Program of Reformation and Development of Primary and Secondary Vocational Education of Tajikistan Republic for 2012-2020 (approved of Tajikistan Republic Government from “30” 04.2012, №200). - Dushanbe, 2012. – 66 p.
2. Vygotsky, L.S. Child Psychology / under the editorship of D.B. Elkonina // Vygotsky L.S. Collection of compositions. In six volumes. – V.4. - M.: Pedagogy, 1984. - 432 p.
3. Vygotsky LS Pedagogical psychology / under the editorship of V.V. Davydova.- M.: Pedagogy, 1991. - 480 p.
4. Halperin, P.Ya. Psychology as Objective Science: Selected Psychological Works / under the editorship of A.I. Podolsk. - M.: The Institute of Practical Psychology; - Voronezh: MODEK, - M., 1998. - 479 p.
5. Davydov, V.V. A New Approach to Understanding the Structure and Content of Activity // Issues of Psychology. - 2003. - №2. - P. 42 - 49.
6. Dewey, J. School of the Future. - Berlin, 1922. - 179 p.
7. Leontiev, A.N. Activity. Consciousness. Personality // Leontiev A.N. Selected Psychological Works: in 2 volumes. -V. 2. - M.: Pedagogy, 1983. - P. 94 - 231.
8. Mahmadiyoev, A, Savlatov S, Toshev A, Giyosov T. General Biology. Textbook for the 10th Grade. – Dushanbe: Enlightenment, 2019. - 240 p.
9. Sattorov, Tohirjon. Zoology. Textbook for the 8th Grade of Secondary Schools. - Dushanbe: Enlightenment, 2001, - 128 p.
10. National Education Development Strategy of Tajikistan Republic until 2020. (approved by Tajikistan Republic Government on June 30, 2012, №334). - Dushanbe, 2012.
11. Elkonin, D.B. Selected Psychological Works // D.B. Elkonin. - M.: Pedagogy, 1989. - 560 p.